

"עד שירצה את חברו" - בין מחילה להתפייסות

א.

במשנה הידועה במסכת יומא נאמר (פה, ב): "עבירות שבין אדם לחבירו אין יום הכיפורים מכפר עד שירצה את חברו". מבואר שהפוגע בחברו צריך לפייסו, כי המובן של 'ריצוי' הוא פיוס והסרת הקפידא מן הלב¹. לעומת זאת במשנה במסכת ב"ק נאמר (צב, א): "אע"פ שהוא נותן לו [דמי בושתו], אין נמחל לו **עד שיבקש ממנו**, שנאמר ועתה השב אשת וגו'", ובכמה ראשונים (רי"ף לג, א בבריתא ואור זרוע פסקי ב"ק סימן שעו) וכתבי יד (עיין דקדוקי סופרים שם) הגרסה: "עד שיבקש ממנו **מחילה**". וכן מוזכר בתלמוד בכמה מקומות המושג 'מחילה' בנוגע לכפרת עבירות שבין אדם לחברו (ברכות כח, א; תענית כ, ב ועוד). ויש לעיין האם המושג 'בקשת מחילה' זהה למושג 'ריצוי' המוזכר במשנה ביומא, או שמדובר בשני מושגים שונים ו'ריצוי' לחוד ו'מחילה' לחוד, כי המובן הפשוט של 'מחילה' בעניינים שבין אדם לחברו אינו ריצוי ופיוס, אלא ויתור על זכות שמגיעה לאדם, כמו מחילת חוב וכיוצא בזה.

ב.

ראוי היה לפתוח דיון זה במה שיש לדקדק בעניין מדברי הראשונים, אך מאחר ובדברי כמה מחכמי זמננו כמעט מפורש ש'מחילה' זהה להתרצות והתפייסות, נפתח בדבריהם.

בשו"ת אור לציון (ח"ב עמוד קנ) נשאל הרב בן ציון אבא שאול זצ"ל: "מי שיש בליבו טינא או כעס על אדם מסוים שהרע לו, האם יכול לומר בנוסח קריאת שמע שעל המיטה הריני מוחל וסולח וכו'?" והשיב:

אין לומר הריני מוחל וסולח אם עדיין יש לו טינא על אדם מסויים... שכיון שאינו מוחל איך יאמר הריני מוחל וסולח, והרי כתוב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני, ואיך ידבר שקר לפני הקב"ה?² ולכן ישתדל למחול לו

* בהכנת מאמר זה נעזרתי בקובץ 'תורת האדם לאדם' (צפת תשנ"ט) גליון ג, שמוקדש בחלקו לענייני פיוס ומחילה (עמודים 62-11, 214-205), ונתבארו בו עניינים רבים וחשובים בנושא זה. חלק מהמקורות המובאים להלן נזכרים שם בהקשרים שונים, אך נושא זה לא התבאר שם באופן שיטתי.

1 עיין רמב"ם הלכות תשובה (ב ט-יא), רש"י ויקרא (כו, לד) ומצודת ציון משלי (ג, יב).
2 צ"ע מדוע הבין ש'מחילה' צריכה להיות בפני הקב"ה (וכעין המובא לקמן מספר אורות אלים), כי לכאורה מחילה היא עניין שבין האדם לחברו, ועיין לקמן אות ח.

בליבו, ואם אינו יכול למחול ידלג קטע זה עד שיעביר דבר זה מליבו לגמרי.³

מבואר שלדעתו 'מחילה' היא ביטוי למצב נפשי של ריצוי, פיוס ועקירת הקפיידא מן הלב, ואמירת "הריני מוחל" כשהנפגע לא הגיע למצב זה היא אמירת דבר שקר. בספר שכב כארי (עמוד מא הערה ח) ציין שהדבר כבר מפורש בספר אורות אלם לרה"ק ר' אליעזר פאפו (מסכת מגילה דף כח, דף ט, ב מדפי הספר):

הן עתה כל העם מקצה אומרים קודם שכיבה הריני מוחל וסולח וכו', אבל מה בצע כשאין פיו ולבו שוין... וחוששני להם מחטאת, כי יאמר ה' הכהתל באנוש תהתלו בי... לכן עצתי היא דמאן דאית ליה מילתא בהדיה חבריה לא לימא נוסח זה עד כי יתן אל לבו ויגמור בדעתו לעשות כן.⁴

דברים אלו מתאימים למה שכתב הרב שלמה וולבה זצ"ל בספר 'עלי שור' (ח"ב עמ' רמ-רמא):

מי שלא עקר מלבו לגמרי את הקפיידא והטינא אסור לו לומר בפה 'מחול לך מחול לך' כי זוהי גניבת דעת. ואם מישוהו מבקש מחילה בערב יוה"כ ומוחלים לו בפה אך לא בלב, גוזלים לו את כפרת יוה"כ שלו... כי הוא סומך על מחילתו, אך מחילתו אינה מחילה והריצוי אינו ריצוי ויוה"כ אינו מכפר... מעשה בהגה"צ ר' אליהו לופיאן זללה"ה שבא אדם לפניו ובקש מחילתו על שדיבר עליו שלא כהוגן. הגרא"ל הכריחו לספר לו בדיוק מה אמר עליו, ואחר ששמע את דבריו הגיב: "אכן, דבר קשה הוא ואינני יודע אם אוכל למחול לך.

3 בספר אמרי שפר (תשס"ו, עמוד רנב) מובא הרקע לתשובה זו: "הוה עובדא בבית דין שרבינו חייב אחד שלא ציית דינא, וההוא גידף וחירף את מו"ר, ומחשש שלא יהא כדובר שקרים לפני ה' הפסיק מו"ר לומר הריני מוחל וסולח... ועל פי זה ייסד באור לציון שמי שיש לו טינא על אדם מסוים לא יאמר באותם הימים קטע זה". וכן הוא בספר תפארת ציון (ירושלים תש"ס, עמודים שפט, תעב). וכעין זה מסופר בספר פרקי מחשבה - הבית היהודי (ירושלים תשס"ה, עמוד קצ) אודות האדמו"ר מסקולען, ובספר שכב כארי (אשדוד תשס"ד, עמוד רנט) על האדמו"ר מסדיגורה. וכ"כ בספר 'יצא יצחק לשוח בשדה' (מהדורה שניה תשס"ה, עמוד 89) בשם הרב יצחק עראמה הי"ד (רב היישוב נצר חזני).

4 וכעין זה כתב בספרו פלא יועץ (ערך תשובה ד"ה ואם לא).

5 עיין בספר 'בית אברהם - צוואת החיי אדם' (מונקאטש תרנ"ה) שכתב (סעיף כ): "ואם ח"ו נכשל באיזה דבר, לא יניח עד שיבקש ממנו מחילה, ולא די בבקשת המחילה רק עד שיכיר שמחול לו בלב שלם כמבואר בהלכות יוה"כ" (לא מצאתי שם). וכעין זה (ביחס לאמירת הריני מוחל וסולח וכו') בספר סדר היום (סדר ק"ש על המיטה): "ואם אחרים ציערו אותו ודיברו כנגדו ימחול להם מחילה גמורה מלב ומנפש מחילה החלטית", וכבר ברמב"ם נאמר (תשובה ב, י): "מוחל בלב שלם ובנפש חפיצה". אך לא מפורש בדבריו שבלאו הכי לא מתכפר לפוגע. ועיין עוד במה שכתב הרב ינון בר כוכבא שליט"א על דברי הרב וולבה בקונטרס 'עיונים בדיני פיוס ומחילה' סימן ה.

אבל תחזור אלי עוד שבועיים ועד אז אלמד הרבה מוסר על זה, אולי אצליח למחול לך בלב שלם". הלה הזדעזע לשמע הדברים... והלך לו בפחי נפש. בעוד שבועיים חזר אל הגרא"ל, ואז קיבל פניו בשמחה ובישר לו: "ב"ה למדתי הרבה מוסר והצלחתי לפעול אצל עצמי למחול לך בלב שלם, והנני מוחל לך במחילה גמורה"... על מחילה אמיתית צריכים לעבוד... למחות כל רושם של קפידא מן הלב, כך שלא יזכרו עוד לעולם את פגיעת האיש הזה.

כעין זה מבואר בספר אילת השחר לגרא"ל שטיינמן שליט"א. הראשונים נחלקו האם יוסף מחל לאחיו על שמכרוהו לעבד. בספר חסידים (סימן יא) מפורש שיוסף מחל לאחיו, אך רבנו בחיי (בראשית נ, יז) כתב שיוסף לא מחל להם. על שיטת רבנו בחיי הקשה הגרא"ל: מדוע באמת לא מחל יוסף לאחיו? ותיירץ (עמוד שצב): "וצ"ל שהיה קשה ליוסף למחול על הצער הגדול שעשו לו, ולומר **סתם שהוא מוחל בלי להרגיש בלב אין זה כלום**".⁶ נראה שדברים אלו מבוססים על המשנה הנ"ל ביומא, בה מבואר שכפרת עבירות שבין אדם לחברו תלויה ב**ריצוי** הנפגע, ממילא אין משמעות לאמירה 'הריני מוחל לך' כשהנפגע אינו מרוצה ומפויס, ויש בכך אמירת שקר (שו"ת אור לציון) וגניבת דעת (עלי שור) ו'אין זה כלום' (אילת השחר). מכלל הדברים יש ללמוד שהמושג 'מחילה' המוזכר במשנה בב"ק זהה למושג 'ריצוי' המוזכר במשנה ביומא, ואין משמעות ל'מחילה' בלא ריצוי ופיוס.

ג.

אולם יש סוברים ש'מחילה' מועילה גם כשאינה מבטאת ריצוי ופיוס. בספר גליוני הש"ס (קידושין מט, ב ד"ה ודברים שבלב) כתב מהר"י ענגל: "המבייש את חברו וכדומה ומחל לו בפיו, אע"פ שלא מחל לו בלבו, אמרינן ביה ג"כ דברים שבלב אינם דברים. נימוקי מהר"ר מנחם מירזבורק"⁷. כעין זה כתב הגאון ר' ראובן גרוזובסקי זצ"ל (ספר הזכרון אבן ציון עמוד תקמב): "שמעתי בשם הגה"צ ר' שמחה זיסל ז"ל [מקלס], שכשיאמר לחברו שמוחל לו לא איכפת לן אם אינו מוחל בלבו, דהוי דברים שבלב". וכן מובא בספר תורת הלשון (לעיל הערה 6) בשם הגר"י פישר זצ"ל, וכ"כ בספר סוכת דוד (ירושלים תשס"ה), עמוד קסה סוף אות ב. וע"ע קרואי מועד, ב"ב תשנ"ח, עמודים: שצב, ת).

אמנם השימוש במושג 'דברים שבלב אינם דברים' ביחס לחובת ריצוי ופיוס דורש תלמוד. כבר יסד רע"א (שו"ת רע"א סימן כג ד"ה מ"ש מעכ"ת) שבעניינים התלויים

6 וכן מובא ב'תורת האדם לאדם' (עמודים 35-36) בשם הגר"ש אלישיב, ובספר מופת הדור (עמוד כו) בשם המשגיח ר' יחזקאל לווינשטיין זצ"ל, ובספר אור יחזקאל (ב"ב תשל"ח, ח"ב עמודים לג-לד), ובספר 'תורת הלשון - מדרוך מעשי לשימוש חיובי בלשון' (עמוד 114, ללא שנת הוצאה ובעילום שם, ועיי"ש בהערה בשם הגר"י זילברשטיין שליט"א).

7 עי' בדברי מהר"ר מנחם מירזבורק (בסוף שו"ת מהר"י ווייל, מהדורת ירושלים תשי"ט, עמוד קעג), וצ"ב מדוע היה פשוט למהר"י ענגל שמדובר במחילה של ריצוי ולא במחילת ממון.

בלב אין אומרים 'דברים שבלב אינם דברים'. ולפיכך המבטל חמץ בפיו ובלבו מחשיב את החמץ אין הביטול כלום, ועובר על בל יראה. וכן פשוט שהשונא בלבו אדם מישראל ואומר בפיו שאוהבו עובר על "לא תשנא את אחיך בלבבך", ואין אומרים בזה דברים שבלב אינם דברים (וכן כתב בשו"ת אחיעזר ח"ג סימן כו ביחס לקבלת מצוות בגירות). ולפי זה יש לתמוה כיצד מועילה מחילה בפה כשאין הנפגע מרוצה ומפויס, הרי ריצוי ופיוס הוא דבר התלוי בלב, ולא שייך בזה דברים שבלב אינם דברים⁸.

ונראה שמהר"י ענגל והסבא מקלם סוברים ש'ריצוי' לחוד ו'מחילה' לחוד. ריצוי הוא מצב נפשי של הסרת הקפידא מהלב וכנ"ל, אך 'מחילה' היא פעולה מעיך משפטית, שיש בה וויתור על הזכות ה'מגיעה' לנפגע שהפוגע יפייס אותו. כלומר: הפוגע בחברו מחויב לרצותו ולפייסו, אך הנפגע יכול למחול ולוותר על זכות זו, ואז הפוגע אינו חייב יותר לרצותו, וכפרתו אינה תלויה יותר בריצוי אלא רק בתשובה⁹. הרי זה דומה למה שכתב הפר"ח (סימן תרו ס"ק א ד"ה ומ"ש אינו זקוק) שאדם שפייס את חברו ג"פ וחברו לא מחל לו אין כפרתו תלויה יותר בריצוי, כי מאחר ופטור מלרצותו יותר אין הריצוי מעכב את כפרתו. משמע שכשלא קיימת חובת ריצוי הריצוי החסר אינו מעכב את הכפרה. לפי זה מובן כיצד מועילה מחילה בפה גם כשאינו מתרצה בלב, כי המחילה הנדרשת תלויה במעשה האדם ודיבורו, ככל פעולה בעלת משמעות משפטית שאמרינן לגבה דברים שבלב אינם דברים.

נמצא שהפוגע בחברו יכול להתכפר ע"י אחד משני אופנים, ע"י ריצוי או ע"י מחילה. ע"י ריצוי - שירצה את חברו עד שיסיר הקפידא מלבו. וע"י מחילה - שהנפגע יוותר על זכות הפיוס שמגיעה לו, ואז יתכפר לפוגע גם אם הנפגע לא הסיר את הקפידא מליבו. לפי זה יכול אדם לומר הריני מוחל וסולח גם כשלא הסיר עדיין את הקפידא מלבו, שלא כדברי האחרונים הנ"ל. וכן האומר לחברו 'הריני מוחל לך' פטר את הפוגע מחובת הפיוס גם אם אינו מרוצה ומפויס, ויום הכיפורים יכפר לפוגע, שלא כדברי הרב וולבה זצ"ל והגרא"ל שטיינמן שליט"א.

ד.

לפי זה יתכן היה לומר ששתי המשניות הנ"ל - המשנה ביומא והמשנה בב"ק - עוסקות בשני מסלולי כפרה שונים. המשנה ביומא שנקטה לשון 'ריצוי' (ע"ד שירצה את חברו) עוסקת בכפרה ע"י ריצוי הנפגע, והמשנה בב"ק שנקטה לשון 'מחילה' (ע"ד שיבקש ממנו מחילה) עוסקת בכפרה ע"י מחילת הנפגע.

8 ומסברא היה אפשר לומר שנמחל למבקש כי הוא קיים את חובת הריצוי המוטלת עליו, שאין הוא נביא לדעת מה בלב חברו. אך מלשונם משמע שאין זה הטעם, אלא זו ממש מחילה, ובה דברים שבלב אינם דברים.

9 וכן מבואר בשו"ת אז נדברו (ח"ב סימן סה עמוד קיא ד"ה אמנם) שניתן למחול על זכות הפיוס.

אולם לא נראה כן, כי במשנה בב"ק למדו דין זה - שאינו נמחל לו עד שיבקש ממנו מחילה - ממה שנאמר לאבימלך (בראשית כ, ז): "ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך", ופירש התוספות יו"ט את הלימוד מאבימלך: "כי מי פתי יסור הנה לבקש מאדם שיתפלל עליו שלא יומת על חטאו אשר חטא כנגד זה האדם עצמו ולא יפייסנו תחילה". אבימלך נתבע לפייס ולרצות את אברהם¹⁰ ולא לבקש ממנו שימחל לו על חובת הפיוס, ולכן מוכרחים לומר שגם המשנה בב"ק עוסקת בחובת פיוס וריצוי, ו'בקשת מחילה' זהה לפיוס¹¹. אך לפי זה צ"ע מדוע חובה זו מכונה 'בקשת מחילה', כי המובן של מחילה בדרך כלל אינו ריצוי ופיוס אלא ויתור על זכות, כמו מחילת ממון. ואולי 'מחילה' בהקשר זה היא מחילת העוון, וכיון שמחילת העוון תלויה בפיוס הנפגע התפייסותו מכונה 'מחילה'. ויותר נראה שפירוש 'מחילה' הוא סילוק והסרה, והפוגע מבקש שהנפגע יסלק את הפגיעה מביניהם כאילו לא חטא כלפיו, ויסיר הקפידה מליבו. וזה גם הפירוש של מחילת חוב - שהמלווה מסלק את חובת התשלום, ומחילת עוונות - שהקב"ה מסלק העוונות כאילו אינם.

ה.

לפי מה שהתבאר עד כה, עיקר חיובו של הפוגע בחברו הוא לפייסו ולרצותו, וגם לדעת גליוני הש"ס והגר"ר גרוזובסקי שמחילה היא פעולה משפטית של ויתור על זכות - ודאי שריצוי ופיוס הנפגע מועילים, והם עיקר חובת הפוגע. לאור זאת יש לעיין במה שמסופר בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תתכה) על הגרי"י קנייבסקי זצ"ל שחשש שביזה פעם לקטן בשוגג והיה לבו נוקפו, והמתין שש שנים עד שגדל הקטן, כי קטן לא בר מחילה הוא, ובלילה שנעשה בר מצוה הזדרז לבקש ממנו מחילה תיכף¹². לפי מה שהתבאר עד כה שעיקר חובת הפוגע היא לרצות ולפייס הנפגע, צ"ע מדוע קטן אינו בר מחילה, הלא ריצוי אינו פעולה משפטית אלא מצב נפשי של הסרת הקפידה מן הלב, ומדוע לא ניתן לפייס ולרצות קטן?

ומצאתי שדין זה, שקטן אינו בר מחילה, הובא גם בשם הגר"ח מבריסק והחזו"א. בספר 'חיים שיש בהם' (תנינא, ירושלים תשס"ה, עמוד שנא) מובא שהגר"י אברמסקי זצ"ל סיפר: "פעם צבטתי צביטה של חיבה בלחיו של ילד. ראה זאת מו"ר רבי חיים מבריסק, והעיר לי: מדוע תצער קטן? אף שעשית זאת מתוך חיבה, אך

10 אך עיין שו"ת דברי יציב (או"ח סימן רנח) שלא כתב כן.

11 ואין זה סותר למה שכתבנו לעיל בדעת גליוני הש"ס והגר"ר גרוזובסקי שמחילה על זכות הפיוס מועילה, כי יתכן אמנם שדבריהם אינם מפורשים במשנה - אך הם נכונים כשלעצמם; המשנה נקטה את עיקר החיוב שהוא לרצות ולפייס את הנפגע, אך במידה והנפגע מוותר על זכות זו אין כפרתו תלויה בפיוס.

12 וכן הוא בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן תסג), ובפתחי חושן (גניבה ואונאה פרק טו הערה יב). ובאורחות רבנו (חלק רביעי עמוד קצח, וחלק חמישי עמוד רמד) מובא סיפור זה באופן קצת שונה.

למעשה כואב לו לילד, והוא הרי אינו בר מחילה¹³! וכן כתב בשו"ת תשובות והנהגות (שם) בשם החזו"א, וכן כתב הגר"י סרנא (דליות יחזקאל ח"ד עמוד קעו): "יזהר שלא לבייש קטן וגדול, ומקטן יש ליזהר יותר מגדול, כי לאו בר מחילה הוא וישאר בחטאו המר". וכן הוא בספר הקטן והלכותיו (ירושלים תשס"ד, פרק עב ס"ק יז), ובספר חינוך ישראל (נ"י תשס"ז, ח"ב עמוד תמג). משמע מכל זה שמחילה אינה רק התרצות והתפייסות, אלא זו גם פעולה משפטית, ולכן קטן לאו בר מחילה. והדבר צ"ב¹⁴.

1.

נראה שיש להביא מדברי רש"י סעד לכך שמחילה אינה רק התפייסות, אלא גם פעולה משפטית שקטן אינו שייך בה. בשו"ת רש"י (סימן רמה) מסופר על "שנים שנתקוטטו זה עם זה והכה האחד את חברו. לאחר זמן בא ואמר [המכה לחברו] אני מקבל כל רידוי וקנס שיאמר לי בית דין, ותמחול לי על מה שהעויתי. קפץ זה ונשבע שלא למחול לו עולמית. וכשעברה חמתו נתחרט מן השבועה ורוצה למחול לו". ונשאל על כך רש"י: "אם הנשבע זה הוא נשבע לבטל את המצוה... ולא חיילא שבועה, או דילמא אינה בטול מצוה וחיילא שבועה. ואם תימצי לומר דחיילא שבועה, [האם] יכול הוא לנשקו ולדבר עמו באהבה ובחיבה הואיל ואינו מוצא מחילה מפיו, או לאו". והשיב רש"י:

אין לדנו משום שבועה לבטל המצוה¹⁵... ולחבקו ולנשקו אין לך מחילה גדולה מזו, שהרי כתוב וישב אבשלום בירושלים שנתיים ימים ופני המלך לא ראה, וזה היה מחמת אמנון אחיו שהרג, ובשעת המחילה כתיב ויבא יואב אל המלך ויגיד לו ויקרא אל אבשלום ויבוא אל המלך וישתחו לו אפים לפני המלך וישק המלך לאבשלום, ומדאשתיק קרא ולא אמר הריני מוחל מכלל דנשיקה מחילה מעליותא היא...

מכלל הדברים עולה שבשעה שהשאלה הופנתה לרש"י, המוכה כבר היה מרוצה ומפויס, שהרי הוא היה מעוניין למחול למכה, ורק השבועה עיכבה בידו. לא זו בלבד, הוא מוכן היה אפילו לחבק ולנשק את המכה ולהביע בזה את אהבתו אליו, משמע שהסיר לגמרי את הקפידא מלבו. ואם נניח ש'מחילה' היא רק התרצות והתפייסות, מה שייך לדון האם הוא רשאי למחול, הלא כיוון שהמכה ביקש מחילה והנפגע התרצה והתפייס והסיר הקפידא מלבו, כבר קיים המכה חובתו, ואין יותר שום דבר

13 וכן הוא בספר אמרות חכמות (ירושלים תש"ס, ויקרא עמוד רג), ובספר כרם טוביה (בני ברק תשס"ה, חלק טוב רואי, עמוד 64) ועיין עוד בספר ועלהו לא יבול (ח"ב עמוד קסח). אך בפתחי חושן (לעיל הערה 13) כתב שיש חולקים על כך וסוברים שקטן הוא בר מחילה, וכ"כ הרה"ג שמואל אליעזר שטרן שליט"א בספרו שביבי אש (בני ברק תשס"ז, ח"ב עמוד קעו) וכ"כ בשו"ת שערי יושר (ירושלים תשס"ח, ח"ד עמוד קמח אות ד).

14 וכבר העיר על כך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תתכה).

15 וכן כתב הב"ח בתשובה (שו"ת הב"ח החדשות תשובה מו) בלא שראה דברי רש"י.

שמעכב כפרתו. גם צ"ע מה המשמעות של האמירה "נשבעתי שלא למחול ואיני יודע מה לעשות". הלא בזה שהוא אומר "איני יודע מה לעשות" מוכח שהוא מרוצה ומפויס ומבחינתו אין דבר שמעכב השבת היחסים לתקנם, נמצא שהוא כבר מחל! גם מה הצורך לכנס עשרה אנשים שיכריזו 'מחול לך' כאשר הנפגע כבר מחל? מכל זה מוכח שמחילה אינה רק התפייסות אלא זו פעולה משפטית (שעניינה המדויק יבואר להלן אות ח), וגם אם המכה ביקש מחילה, והנפגע כבר מרוצה ומפויס, כל עוד הנפגע אינו מוחל להדיא עדיין לא יתכפר לפוגע. לפי זה מובן מדוע קטן אינו יכול למחול, כי אף שלהתפייס ולהתרצות הוא יכול, לפעולה פעולות משפטיות הוא אינו יכול.

ז.

בקובץ 'תורת האדם לאדם' (עמוד 38) הוכיחו יסוד זה, שמחילה אינה רק התרצות והתפייסות, ממה שכתב הרמ"א (או"ח סי' תרו סע' א): "והמוחל לא יהיה אכזרי מלמחול, אם לא שמכוון לטובת מבקש המחילה" ("שיהא נכנע לבו הערל", מ"ב שם). וכתב על זה המ"ב (ס"ק ט): "זמ"מ נראה דמלבו צריך להסיר השנאה ממנו, אחרי דבאמת ביקש ממנו מחילה" (וכעין זה כתב שם בשער הציון ס"ק י). וכן כתב כף החיים (ס"ק ל): "ואף אם חושש שיבא לו איזה רעה אם ימחול, מ"מ יש למחול בלבו ולהסיר השנאה". ואם נימא ש'מחילה' היא ריצוי והתפייסות בלבד, בכך שמסיר השנאה מלבו כבר מוחל לו!¹⁶ משמע שמלבד הריצוי וההתפייסות דרושה פעולה נוספת, וכל עוד היא אינה נעשית לא מתכפר לפוגע, גם אם הנפגע כבר מפויס ומרוצה.

וכן משמע מדברי הגר"ח פלאג'י בשו"ת חיים ביד (סימן נז) שנשא ונתן האם בכפרת עבירות שבין אדם לחברו מועילה מחילה בלב, או שבעינן מחילה בפה. ואילו

16 בקובץ תורני עומקא דדינא (ירושלים תשס"ה, עמוד 214) כתב הרב יוסף רוטמן על דברי המ"ב: "ומשמע דר"ל דאע"ג שמחל לו יכול לומר לא מחלתי לטובתו, דמותר לשנות לטובת חברו להכניע לבו, והיינו שמותר לשקר בשביל קיום מצוה, וכנ"ל". משמע שהבין שהסרת השנאה היא גופא מחילה, וההיתר המובא ברמ"א אינו התר שלא למחול, אלא התר לשקר ולומר שלא מחל גם כשבאמת מחל (וכן משמע שהבין בספר 'נתן אמת ליעקב', ירושלים תשמ"ב, עמוד קכה). אך אין דבריהם נראים, כי ברמ"א מפורש שההיתר הוא שלא למחול ('ולא יהא אכזרי מלמחול, אם לא שמכוון לטובת מבקש המחילה' - שאז רשאי להיות אכזרי מלמחול). גם בספר אלף המגן (סימן תרו ס"ק ט) הסביר טעמו של הרמ"א: "כי חייו קודמין לחיי חבריו" (עי"ש שהביא כן בשם המג"א והאליה רבה, ובמג"א לא מצאתי), משמע שההיתר הוא שלא למחול. כמו כן מקורו של הרמ"א הוא המעשה בר' חנינא שנמנע מלמחול לרב (וימא פז, ב), ולפי דבריהם לא היה רב צריך לחזור ולפייס את ר' חנינא שלוש עשרה שנים, כי ודאי ידע רב הלכה זו, וממילא היה עליו לדעת שר' חנינא באמת מחל לו, ומה שאומר שלא מחל זהו שקר. וקצת צ"ע מלשון כף החיים (סי' תרו ס"ק ל) "יש למחול בלבד", משמע שמוחל ממש. ואפשר דשיגרא דלישנא נקט, א"נ סבר שמחילה בלב לא מהניא ובעינן מחילה בפה (עיין בזה בשו"ת חיים ביד לגר"ח פלאג'י סימן נז).

היה די בהתרצות לא היה מקום לכל הדיון, כי לא בעיני כלל מחילה, וברור שהתפייסות תלויה בלב.

וכן יש לדייק מדברי האור החיים הקדוש, שהקשה מדוע לא מחל יוסף לאחיו? ותיירץ (בראשית נ, יט): "וטעם שלא מחל להם אפשר לצד שבני נח אין הדבר תלוי במחילתם, כי יחטא אדם לחברו, כמו שתאמר גזלו ומחל הנגזל, אינו פטור הגזלן ממיתה". ר"ל שיוסף לא מחל כי מחילה אינה מועילה בבני נח, ולאחים היה דין של בני נח. ואם נימא ש'מחילה' היא התפייסות, עדיין קשה מדוע לא התפייס להם, דאף שלא יהא בזה תועלת לכפרת העוון יש בהתפייסות ערך עצמי, כמו שכתב המ"ב הנ"ל שגם כשאינו מוחל לחברו צריך עכ"פ להסיר השנאה מליבו. אלא ודאי כוונת אור החיים שיוסף ודאי התפייס להם¹⁷, אך לא היה די בזה, כי כדי שיתכפר להם צריך היה גם למחול להם וזה לא מהני בבני נח. מבואר שמלבד ההתפייסות דרושה גם 'מחילה', וכמו שהתבאר לעיל¹⁸.

ח.

אמנם צ"ע מהי המשמעות של 'מחילה', כאשר האדם כבר מפויס ומרוצה? נראה מדברי הראשונים שהמשמעות של 'מחילה' היא וויתור על העונש משמים שמגיע לחוטא על מעשיו. כן משמע מדברי ר' יהונתן מלוניל, שכתב בפירושו למשנה הנ"ל בב"ק:

אע"פ שהוא נותן לו אינו נמחל לו עד שיבקש ממנו, כלומר שימחול לו בלב טוב **שלא יתבעו עלבונו מן השמים**, כמו שמצינו שאמר השם לאבימלך שלא ימלט מדין שמים עד שיתפלל אברהם בשבילו, שכל כך ימחול לו בלב טוב שיתפלל עליו **שלא יענישו בעבורו**... ואם לא רצה למחול לו **מחמת דין שמים** נקרא אכזרי, **שאינו חושש על עונש חבירו**, שהרי אברהם חשש על אבימלך שלא היה משפחתו, כל שכן בבני משפחתו.

נראה שזו גם כוונת הריטב"א (ר"ה יז, א ד"ה אמר רבא):

קשה לי, הא דאמרינן במסכת מגילה (כח, א) עליה דרב פפא דכל רמשא אמר שרי ליה ומחיל ליה למאן דמצערן... מאי רבותא, הא כתיב לא תקום ולא **תטור**... וי"ל... הא ודאי רבותא רבה איכא, דנהי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעתו, מ"מ לא אמרה למחול לו **מחילת שמים**, וזה מוחל לו לגמרי.

17 וכן יש לדייק ממה שכתב קודם לכן: "כי התחת אלוקים וגו' - פירוש אם אתם חייבים עונש על הדבר, אלוקים שופט ולא אקום ולא **אטור**", משמע שלא שמר להם טינה על מכירתו. תובנה זו, שגם לאחר שהנפגע התפייס דרושה עדיין מחילה, עולה גם מהסיפור החסידי המובא בספר סיפורים חסידיים, כפר חב"ד תשס"ב, עמוד 21, עיי"ש.

נראה ש'מחילת שמים' (המזוהה בריטב"א עם: 'מחיל ליה') היא הסכמה שהפוגע לא יענש משמים על מעשיו. לא רק מהלשון 'מחילת שמים' משמע כן, אלא גם מתוכן דברי הריטב"א. נראה שכוונתו לומר שמחילה אינה קשורה ללאו דלא תטור, כי 'לא תטור' מחייב להסיר הקפידא מהלב, ומחילה אינה נוגעת להסרת הקפידא אלא זו פעולה משפטית של ויתור על העונש שמגיע לפוגע, וגם אם הנפגע הסיר הקפידא מלבו אין עליו שום חיוב לעשות צעד נוסף ולהשתדל לסלק מהפוגע את העונש שמגיע לו על העבירה שעשה¹⁹.

וכן מבואר ש'מחילה' היא מחילת שמים ואינה תלויה בהתפייסות בספר יחוסית תנאים ואמוראים לרבנו יהודה ברבי קלונימוס משפירא. וכך נאמר שם (סיני' כרך חמישי עמוד ז):

מר זוטרא בריה דרב נחמן כי הוה סליק לפוריא אמר שרי ליה ומחיל ליה לכל מאן דצערן, פירוש מבקש רחמים שלא יענש שום אדם על ידו אם סרח עליו. מיהו י"ל כל מי שהיה מצערן הוי נקיט בליביה²⁰ (האי) [אם] לא דפייסיה".

מבואר שמחילה היא בקשת רחמים שלא יענש שום אדם על ידו, והיא יכולה ליהעשות גם כשאינו מסיר הקפידא מלבו אלא "נקיט לה בליביה"²¹.

ט.

לפי זה יתבארו דברי רש"י שהתקשנו בהם לעיל, מה מקום ל'מחילה' כאשר הנפגע כבר מרוצה ומפויס. נראה שרש"י סבר כראשונים הללו שמחילה אינה עניין אחד עם התרצות והתפייסות, אלא היא הסכמה (ובקשה) של הנפגע שהחוטא לא יענש משמים על העוול שעשה לו. לכן, למרות שהנפגע כבר היה מפויס אסר עליו רש"י

19 בתחומין (כרך ו עמוד 298 הערה 9) פירשו 'מחילת שמים': "מחילה גמורה, גם לצאת ידי שמים", אך ב'תורת האדם לאדם' (עמודים 209, 214) פירשו כמו שכתבנו. לכאורה היה אפשר לפרש את כוונת הריטב"א באופן אחר: נטירה אסורה רק כשהאדם עושה פעולה חיובית, כגון שאומר לחברו "איני כמותך שלא השאלתני", אך כשרק שומר את הדבר בליבו אין בזה איסור (כדעת היראים בסימן קצז ועוד ראשונים. עיין ב'תורת האדם לאדם' עמוד 77 ובתחומין שם הערה 11). וזו כוונת הריטב"א, "דנהי דאמרה תורה לא תקום ולא תטור לגמול לו כרעתו, מ"מ לא אמרה למחול לו מחילת שמים". אולם מדברי הריטב"א בתחילת הדיבור משמע שסובר כשיטות שגם כששומר את הדבר בלבו עובר בלא תטור.

20 פירוש: "שאם ילקה על ידי אחרים לא יחיש לדבר למחות בידם" (שם בהמשך הדיבור).
21 לפי זה אין צורך במה שכתבנו לעיל (אות ג) שלפי מהר"י ענגל והגר"ר גרוזובסקי 'מחילה' היא וויתור על חובת הריצוי, וניתן לפרש ש'מחילה' היא מחילת שמים. וכן נראה טפי, כי כבר כתבנו לעיל שהמושג 'מחילה' במשנה ובגמרא אינו במשמעות של מחילה על חובת הפיוס, ולא נראה שהחכמים הנ"ל המציאו מושג חדש.

למחול, כי בזה יעבור על שבועותו²². זו גם כוונת המ"ב שכתב שגם כשמותר לנפגע שלא למחול (כגון לטובת מבקש המחילה) צריך הוא להסיר השנאה מלבו, ואין בהסרת השנאה משום מחילה.

בדרך זו ביארו כמה מחברים²³ את דברי רבנו בחיי, שכתב (בראשית נ, יז):

והנה אחיו [של יוסף] בקשו ממנו מחילה ולא ביאר הכתוב שמחל להם, וכבר ביארו רז"ל שכל מי שחטא לחברו ועשה תשובה אינו נמחל לעולם עד שירצה את חברו. ואע"פ שהזכיר הכתוב וינחם אותם וידבר על לבם, שנראה בזה **שהיה להם ריצוי מיוסף, מכל מקום לא ראינו שיזכיר הכתוב מחילה ביוסף**, ולא שיודה להם שישא פשעם וחטאתם, ואם כן מתו (בענשם) [בעוונם] בלא מחילת יוסף, ואי אפשר להתכפר עוונם רק במחילתו. ועל כן הוצרך העונש להיותו כמוס וחתום להיפקד אחר זמן בענין עשרה הרוגי מלכות.

מבואר בדבריו שיוסף **התרצה לאחים** ("שהיה להם רצוי מיוסף"), אך לא מחל להם ("כי לא ראינו שיזכיר הכתוב מחילה ביוסף"), ומשמע שמלבד התרצות דרושה גם מחילה²⁴.

ולפי כל זה, שמחילה אינה עניין אחד עם התרצות, יכול אדם לומר הריני מוחל וסולח גם כשלא הסיר את הקפידא מלבו (שלא כדברי הפלא יועץ והאור לציון לעיל אות ב), כי מחילה לחוד וריצוי לחוד. וכן האומר לחברו 'הריני מוחל לך' מחילתו מחילה גם אם אינו מרוצה ומפוייס, שלא כדברי עלי שור והגראי"ל שטיינמן שליט"א.

22 מיהו לפי זה צ"ע מדוע החשיב רש"י חיבוק ונישוק כמחילה, והרי אין הדברים תלויים זה בזה, כי חיבוק מביע ריצוי ופיוס, אך אינו מביע בהכרח 'מחילת שמים'. וצ"ל שחיבוק ונישוק הם ביטוי לאהבה **יתרה**, והאזהב חברו אהבה יתרה בודאי מייחל שחברו לא יענש, ולכן נחשב הדבר כמחילה. וכעין זה כתב הגר"ח פלאנ'י בשו"ת חיים ביד (סימן נז דף עב, א ד"ה ועוד נראה) ביחס למחילת ממון: "מהני מחילה להפקיע שעבוד ממון אפילו לא אמר לו מחילה בפירוש, אלא שאמר לו דברים המוכחים שמשמעו נראין שמחל לו", ולמד מזה שם למחילה על פגיעה בכבוד חברו.

23 תורת האדם לאדם (עמ' 39), וספר חבצלת השרון (ירושלים תשס"ה), ספר בראשית עמ' תשיט).

24 אולם נראה שאין הכרח לפרש כן דברי רבנו בחיי. אפשר שפירוש המילה 'מחילה' הוא התרצות **גמורה**, ומה שכתב: "לא ראינו שיזכיר הכתוב מחילה ביוסף" - ר"ל שאמנם התרצה להם, אך לא התרצה התרצות גמורה. וכן משמע מתחילת דבריו ש'מחילה' היא התרצות, שכתב: "ולא באר הכתוב **שמחל להם**, וכבר ביארו רז"ל שכל מי שחטא לחברו ועשה תשובה אינו נמחל לעולם עד **שירצה את חברו**", משמע שמחילה היא התרצות (וכמו שכתבנו לעיל סוף אות ד). וכן פרשו דבריו בספר אילת השחר (בראשית עמוד שצב), ובספר מעדני שמואל (ראש"ל צ תשנ"ד, ספר בראשית עמוד קנג) ועיין שו"ת דברי יציב (או"ח ח"ב סימן רנח אות ב). ובשו"ת חיים ביד (הנ"ל דף עא, ב ד"ה איברא) פרש כוונתו שיוסף התפייס אך לא מחל בפה (ועיין לעיל אות ז במה שכתבנו בדעתו).

י.

אלא שיש לעיין מה המקור לכך שכפרת הפוגע תלויה מלבד בריצוי גם במחילת הנפגע; הרי במשנה ביומא נאמר: "עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכיפורים מכפר **עד שירצה את חברו**", משמע שבריצוי לבד סגי.

ונראה שהמקור לכך הוא המשנה הנ"ל בב"ק: "אע"פ שהוא נותן לו אין נמחל לו עד שיבקש ממנו [מחילה], שנאמר 'עתה השב אשת האיש כי נביא הוא **ויתפלל בעדך וחייה**'. מבואר שכפרת אבימלך הייתה תלויה בתפילתו של אברהם, כי בזה שאברהם התפלל עליו הוא הביע את רצונו שאבימלך לא יענש על העוול שעשה לו²⁵. ומכאן למדו חז"ל שלא די בפיוס וריצוי הנפגע, אלא צריך גם שימחל לחוטא 'מחילת שמים'²⁶.

נמצא ששתי המשניות, המשנה ביומא והמשנה בב"ק, מתייחסות לשני צדדים שונים של כפרת עבירות שבין אדם לחברו. המשנה ביומא עוסקת ב**פעולה** הנדרשת להשגת הכפרה (ריצויו ופיוסו של הנפגע), והמשנה בב"ק עוסקת ב**תכלית** המבוקשת (מחילת הנפגע).

ואולי זו כוונת הרמב"ם, שבכמה מקומות משמע מדבריו שפיוס ומחילה הם שני דברים שונים. בהלכות תשובה הוא כותב (פרק ב הלכה ט): "אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך [א] **לרצונו** [ב] **ולשאול ממנו שימחול לו**" (וכן הוא בסמ"ג סוף עשה טז). וכן משמע ממה שכתב (שם): "ואפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים, **צריך [א] לפייסו ולפגוע בו** [ב] **עד שימחול לו**". ושם בהלכה י: "בשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלבב שלם וכו' וזה הוא דרכם של זרע ישראל וכו'. אבל הגויים ערלי לב אינן כן וכו', וכן הוא אומר על הגבעונים לפי **שלא מחלו ולא נתפייסו** והגבעונים לא מבני ישראל המה", משמע שמחילה ופיוס הם שני

25 לפי זה תפילתו של אברהם היא המחילה, ומזה שהקב"ה אמר לאבימלך "ויתפלל בעדך" מוכח שהחוטא זקוק למחילת הנפגע. וכן משמע מהראב"ד בחידושו לב"ק (שם): "אע"פ שנתן אבימלך לאברהם אלף כסף וצאן ובקר, **אע"פ לא נתפא עד שהתפלל אברהם בעדו**" (וכן הוא בשיטה מקובצת בשמו). משמע שהתפילה היא המחילה (ונתינת הכסף והבקר היא כנראה הפיוס, עיין רש"י בראשית כ, יד). אמנם מהתוי"ט לא משמע כן. התוי"ט ביאר את הלימוד (דבעינן שיבקש ממנו מחילה) מהפסוק ועתה השבת אשת האיש וכו' ויתפלל בעדך: "כי מי פתי יסור הנה לבקש מאדם שיתפלל עליו שלא ימות על חטאו אשר חטא כנגד זה האדם עצמו, ולא יפייסנו תחילה". משמע שהמחילה היא הפיוס, והתפילה רק מלמדת שדרוש פיוס (וכן משמע מדברי התפארת ישראל). ואפשר שהתוי"ט סבר כשיטות שהוזכרו לעיל (אות ב) שמחילה היא התפייסות.

26 נראה שהיה ברור לחז"ל שדי במחילה ולא בעינן תפילה, כי אין לתלות כפרת המבקש בתפילת המוחל, דמי יימר שתפילתו תתקבל, ולא כל העיתים שווים לקבלת תפילה, ולא כל המתפללים שווים. לכן העיקר הוא המחילה, ואברהם לרוב חסידותו התפלל על אבימלך. וכן ראוי לנהוג ממידת חסידות, כמו שכתב המהרש"ל (יבמות פ"ח סימן כז): "אע"פ שנתפייס עם חברו, מ"מ אין הקב"ה מכפר לו כל כך אלא כשיתפלל המוחל עצמו עליו. וע"כ ראוי למי שמדקדק בדבר ויראת ה' על פניו ועשה בין אדם לחברו ומפייסו, יבקש ממנו שיתפלל עליו".

דברים. וכן כתב בהלכות איסורי ביאה (פרק יט הלכה יז): "ובגבעונים הוא אומר והגבעונים לא מבני ישראל המה, לפי שהעיון פניהם ולא נתפייסו ולא רחמו על בני שאול ולא גמלו לישראל חסד למחול לבני מלכם". ואפשר שכוונתו כנ"ל, שריצוי היא הפעולה הנדרשת מהפוגע, אך בסופו של דבר הכפרה תלויה במחילת הנפגע, ולכן הפוגע "צריך לרצותו", אך צריך גם "לשאול ממנו שימחל לו". והגבעונים היו אכזרים בתרתי, שלא התפייסו, ואפילו למחול (בלא להתפייס לגמרי) לא הסכימו²⁷. ואפשר שזו הסיבה שהרמב"ם תמיד מזכיר את המחילה כגורמת הכפרה (ולא את ההתרצות), כי אף שחובת הפוגע היא לרצות הנפגע בסופו של דבר הכפרה תלויה במחילתו²⁸. נמצא שישנה מחלוקת בהבנת המושג 'מחילה'. יש סוברים (אור לציון, אורות אלים, עלי שור, אילת השחר) שמחילה היא התרצות והתפייסות. ויש בשיטה זו צד קולא וצד חומרא. צד קולא - שמעבר להתפייסות לא דרוש דבר להשגת הכפרה. וצד חומרא - שמחילה שאינה מבטאת התפייסות אינה כלום, וצריך החוטא לשוב ולפייס הנפגע עד שיתרצה ויתפייס. ויש סוברים (גליוני הש"ס, רש"י, אור החיים ועוד) שמחילה לחוד והתפייסות לחוד, ומחילה היא הסכמה שהחוטא לא יענש משמים על החטא שעשה. וגם בזה יש צד חומרא וצד קולא. צד חומרא - שלא די בהתפייסות הנפגע אלא צריך גם למחילתו. וצד קולא - שמחילה מועילה גם כשאינה מבטאת התפייסות והתרצות.

27 אך עיין בפירוש שבית שבי (מובא בספר הליקוטים מהדורת פרנקל) שפירש החילוק בין 'פיוס' למחילה' (המוזכר בהלכה י ביחס לגבעונים) בעניין אחר (ודבריו צ"ע, כי הדברים מתאימים רק לאותה הלכה, והרמב"ם חילק בין ריצוי לפיוס כבר בהלכה ט).

28 כך הוא כותב בהלכות תשובה (פרק ב הלכות ט-יא): "צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו", "צריך לפייסו ולפגוע בו עד שימחול לו", "לא רצה חברו למחול לו", "וזה שלא מחל הוא החוטא", "ואם היה רבו הולך ובא אפילו אלף פעמים, עד שימחול לו", "ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה", "החוטא לחברו, ומת חברו קודם שיבקש ממנו מחילה" (וע"ע שם פרק ד הלכה ג). ובהלכות דעות (פרק ו הלכה ו): "ואם חזר ובקש ממנו למחול לו צריך למחול, ולא יהא המוחל אכזרי שנאמר ויתפלל אברהם אל האלוקים" (ועי"ש הלכה ט, ובהלכות ת"ת ז, יג). ובהלכות חובל ומזיק (פרק ה הלכות ט-י): "עד שיבקש מן הנחבל וימחול לו", "ואסור לנחבל להיות אכזרי ולא ימחול לו", "כיון שבקש ממנו החובל ונתחנן לו וכו' ימחול לו", "וכל הממחר למחול הרי הוא משובח". אולם במקום אחד הרמב"ם מזכיר רק 'ריצוי', ואינו מזכיר 'מחילה'. בפעם הראשונה בהלכות תשובה שהרמב"ם מדבר על כפרת עבירות שבין אדם לחברו, הוא כותב (פרק ב הלכה ט): "עבירות שבין אדם לחברו, כגון חובל חברו וכו' אינו נמחל לו לעולם, עד שייתן לחברו מה שהוא חייב לו, וירצהו". ואולי כיוון שהרמב"ם כתב "אינו נמחל לו לעולם", שוב לא יכל הרמב"ם להזכיר מחילה ולכתוב: "עד שיתן לחברו וירצהו וימחול לו", כי אין זה נכון, שהרי אם הפוגע ריצה את הנפגע ג"פ והלה לא מחל לו, העוון מתכפר למרות שהנפגע אינו מוחל (פר"ח סימן תרו ס"ק א ד"ה ומ"ש אינו זקוק), לכן הוכרח הרמב"ם להזכיר רק הריצוי, כי בלא ריצוי לא נמחל לפוגע לעולם. [ואפשר שהרמב"ם נקט כן, כי בתחילה רצה הרמב"ם להשמיענו את החיוב העקרוני המוטל על הפוגע, וזהו הריצוי, ולאחר מכן הוא מפרט מהו השיעור של חיוב זה, ולא יזו תכלית הוא מכוון (מחילת הנפגע)].